

1953 – A SZOVJET MINTAKÖVETÉS ÚJ HULLÁMA

Az 1953-as évre, – nem utolsósorban a „Júniusi Kormányprogram” meghirdetése és Nagy Imre reformokat ígérő fellépése miatt, – ma úgy gondolunk, mint az újrakezdés, a megújult lehetőségek évére.¹ Nehéz elképzelnünk, hogy ez az esztendő néhány területen a visszalépések éve volt, többek között az igazságszolgáltatási szervezet történetének egyik mélypontja.² Álláspontunk magyarázata egyszerű: 1953-ban vezették be azt, a Szovjetunióból importált, és máig egyedülálló bírói szervezeti rendszert, amit – egy fordítási hibának köszönhetően – magyarul területi bíraskodásnak³ neveztek el, és ami végkép megsemmisítette – volna – a bíróságok 1953-ra még nyomokban megmaradt professzionalizmusát.

Pedig a szervezeti átalakulás első pillanatra szorosan kapcsolódott a Nagy Imre kormányzat reformtörekvéseihez. 1953. szeptember 23-án az MDP Központi Vezetősége (MDP KV) – hűen a reformista irányvonalhoz – határozatot hozott „A bírói szervezet fejlesztése és az igazságügyi jogalkotás feladatairól.”⁴ Az előterjesztést az új igazságügy miniszter, Erdei Ferenc és a KV Adminisztratív Osztályának vezetője, Keleti Ferenc jegyezték. A határozattervezet – amit a KV változtatás nélkül fogadott el – többek között megállapította, hogy a szocialista törvényesség nem kielégítő, az Alkotmány rendelkezései nem érvényesülnek, illetve a jogszabályalkotás korszerűtlen, elavult.⁵ Másfelől a feladatok rögzítése során, a kiutak keresésénél egyértelműen leszögezte: a szovjet bírósági rendszert teljes egészében át kell venni. E feladat az új bírói törvényre várt. Az új bírósági rendszer megteremtése során – írta elő a határozat – „... a bírói eljárásban meg kell valósítani a területi bíraskodás rendszerét oly módon, hogy minden bíró meghatározott terület ügyében bíraskodjék, és területe összes büntető és polgári ügyében járjon el. Ezért az ítélő bírák területi beosztását, mind Budapesten, mind vidéken 1953 év végéig teljes mértékben végre kell hajtani.”⁶

A KV határozatát követte az igazságügy miniszter 10/ 1953. sz. utasítása, amely az átalakulás konkrét programját tartalmazta. A Minisztérium kibocsátott egy tájékoztató jellegű brossurát is, ebben a bírósági vezetők megtalálhatták az átalakítás technikai, szervezeti részleteit. A technikai – szervezeti szintre leszállított átalakítási program elfeledkezett egy lényeges kérdésről: mennyiben, és miképpen egyeztethető össze a szovjet és a magyar bírósági szervezeti rendszer, illetve milyen eljárásjogi konzekvenciái vannak a szovjetítés új hullámának.

A korabeli politika számára a Szovjetunió társadalmi, gazdasági és politikai intézményeinek átvétele szinte „természetes” volt, hiszen az országot a szovjet minta követésére ösztönözte a sztálinizmus ideológiája mellett a birodalomhoz tartozás kényszere. Az igazságszolgáltatás, a jog rendszerének intézményei sem voltak

Gyéciczky Tamás:

Közzjáték

LEVÉLTÁRI IRATOK A TERÜLETI BÍRÁSKODÁS BEVEZETÉSÉRŐL

1951–1954

kivételek ez alól a szabály alól, igaz az intézmények átszabott működésébe számos, a magyar jogi hagyományokat továbbbővítő elem épült be.⁷ A bírói szervezetben a szovjet minta totális átvételére korábban nem került sor, az ötvenes évek elejének változásai inkább az ország tradicionális igazságszolgáltatási rendszerének romjaira épültek rá – hatékony ideológiai iránymutatással –, semmint egy új, ismeretlen, a hagyományoktól gyökeresen eltérő szervezet meghonosítására. Feri Sándor – a kommunista igazságügyi politika egyik korifeusa (A Legfelsőbb Bíróság párttitkára) – 1951-ben leszögezte: „A bírósági szervezeteket egybe kell tehát hangozni az államigazgatási szerveknek, a tanácsoknak működési területeivel. Minden járásnak és minden megyének megvan, illetőleg meglesz a maga megyei bírósága.”⁸ Felhívjuk a figyelmet, hogy a „szocialista” eljárásjogok, a bíróságok határhörének és illetékességének szabályozásánál ezt az elvet tekintették követendőnek, és a magyar bíróságok soha sem szakítottak a polgári és a büntető ügyek bírósági szervezeten belüli elkülönítésének (ügyszak) rendszerével.

A területi bíraskodás bevezetésével azonban a jogpolitika végleg szakítani akart a hagyományokkal, a szovjet mintára kiépülő bíraskodási rendszernek ugyanis még intézményi előképe sem található a magyar jogtörténetben. Azok a tudósítások, amelyek a szovjet bírósági szervezeti rendszerről korábban születtek, egyfelől említést sem tettek a népbírósági rendszer egységes ítélkezési gyakorlatáról,⁹ vagy olyan elveket emeltek ki, amelyek alapján az olvasóban egy demokratikus igazságszolgáltatás képe tárult fel.¹⁰ Ma már tudjuk, a mintátvételt befolyásoló társadalmi körülmények tisztázatlansága még az adaptációt elhatározó korlátlan politikai akarat töretlen érvényesülése mellett is zavart okozott. Látni fogjuk, hogy 1955-ben a területi bíraskodás szovjet intézményének magyarországi előzményei hiányára, a két rendszer eltérő sajátosságaira panaszkodik majd hivatalos szovjetunióbeli látogatásán a magyar igazságügy miniszter – Erdei Ferenc – akkor, amikor a szovjet elvtársaknak meg akarja magyarázni a kísérlet kudarcát.¹¹

A kudarc bevallásához hosszú út vezetett, így például – némi képzavarral élve – több hivatalos tanulmányút a Szovjetunióba. A területi bíraskodás átvételével összefüggő első említésre méltó, és jól dokumentált látogatásra 1951. július 11. és 1951. augusztus 5. között került sor, amikor egy magas szintű igazságügyi delegáció tanulmányozta a szovjet igazságszolgáltatás rendszerét. A delegáció tagjai voltak Décsi Gyula, az igazságügy miniszter első helyettese, Szabó Imre az IM El-

vi Főosztályának, és *Bozóki István* a szolnoki államügyészség vezetői. A látogatás 109 oldalas jelentése fennmaradt,¹² ebből egyértelműen kiderül: a hivatalos út célja a szovjet igazságügyi szervezet minél teljesebb adaptációjának előkészítése (1. sz. dokumentum). Meglátogattak bíróságokat, ügyészséget, az Orosz Köztársaság és a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságát, és eljutottak egy javító-nevelő büntetőkolóniához is. Magas szintű politikai találkozásokra került sor, de a vizitált szervezetek irányítói mellett találkoztak a Szovjet Tudományos Akadémia jogtudományi intézetének vezetőivel. A delegáció jelentése részletesen leírja a szovjet bírósági szervezetet, ezen belül azt a szintet, amelynek átvételére 1953-ban került sor.¹³

A Szovjetunióban az alapfokú bíróság a népbíróság, amelyet a polgárok (sic!) közvetlenül választanak – írta a jelentés. A területi bíróság ennek a másodfokú szerve, azonban a területi bíróság és a népbíróság szervezési elvei gyökeresen eltérnek egymástól, így nehéz másodfokú (felettes) szervezetről beszélni.

A népbírósági szervezeti rendszer nem követi a területi államigazgatási rendszert, egy-egy államigazgatási kerületet több népbírósági körzetre osztottak fel. A területi bíróság viszont az államigazgatási beosztáshoz igazodott, és ettől a szinttől felfelé már a bírósági szervezeti rendszer és az államigazgatási tagolódás egymásra épült.

Az államigazgatási kerületek tehát több népbírósági körzetből álltak, minden egyes népbírósági körzet megválasztotta a maga népbíráját – egyet-egyet – valamint 50–75 népi ülnököt. A kerület által rendelkezésre bocsátott népbírósági központi épületben több népbíró működött, sőt az őket kiszolgáló apparátus szintén a közös épületben volt megtalálható.¹⁴ A népbírói körzetek határait az igazságügyi miniszter határozta meg úgy, hogy a körzet „igazságügyi tennivalóit” egy-egy népbíró el tudja látni. A lakosság száma, az ügyfélforgalom, a terület ipari, mezőgazdasági jellege döntötte el a népbírói kerület határait.

A Népbíróságnak nincs elnöke, csak a területnek van népbírója, akit választottak. „*Mindenki a maga népbíróját választja*” – írta a jelentés. A választókerületek függetlenek a szovjet-választások választási körzeteitől, így a népbírósági beosztás azonos a népbíróságok választási területeivel. A népbírák száma Moszkvában pl. úgy alakult, hogy 25 kerületben 227 népbíró ítélkezett, 17.000 népi ülnök asszisztenciája mellett.

A népbíró nem szakosodott ügyszakokra, polgári és büntető ügyekben egyaránt ítél.¹⁵ Tipikus büntető ügyei voltak pl. a tartásdíj nem fizetésének a büntette, huligánkodás, a testi sértés, áruházi lopás. Polgári ügyekben a lakáshasználati viták, a tartásdíj, munkaügyi viták, vagyoni viták vállalatok és magánfelek között tartozott a népbíró elé. A tárgyalásokat az eljárás kezdetétől számított 10–15 napon belül lezárták, az ügyet 3 nap alatt felterjesztették fellebbezésre.

A bírósági ülnökök 10 napig folyamatosan dolgoztak a népbíró mellett. Előre meghatározott, három hónapos terv alapján kerültek beosztásra, s munkájuk az ítélke-

zés mellett kiterjedt a gyakorlat értékelésére, az ügyek elemzésére. Az igazságügyi minisztérium külön könyvet is kiadott az ülnökök tájékoztatására, a velük való kapcsolattartásnak azonban voltak – látni fogjuk – más módjai, formái is.

A népbírák fogadóórákon álltak a lakosok szolgálatára, a népbíró maga fogadta a választókerületének ügyfeleit. Mivel a tárgyalási norma ismeretlen fogalom volt, a büntető és a polgári ügyek elintézésének sorrendjét, ütemét a népbíró maga döntötte el, belátása szerint. A félfogadás – fogalmaz a jelentés – nem hasonlítható a magyarországi panasznapokra. „*Közvetlen, bizalmon alapuló beszélgetés, tanácsadás.*”¹⁶ A félfogadás az ügyek előkészítését jelentette, de lehetőség nyílt arra, hogy a népbíró „kiszűrjön” (visszautasítsa elintézését) bizonyos ügyeket. A bíró meghallgatta a felet, behívta esetleg a másik felet, egyezséget kísérelt meg, tájékoztatta a feleket arról, hogy milyen iratok kellenek az ügy elintézéséhez, átvette a keresetet, és közölte a tárgyalás időpontját. Igazságügyi ügyintéző tehát – aki az ítéletet „*kézzel írja, s az nem túl terjedelmes.*”¹⁷

A szovjet alkotmány szerint jogi képzettség nélküli személy is lehetett népbíró. Ezért legtöbbször „menet közben” történt kiképzésük. (ez a jelentés szóhasználat – Gy.T.) Pontos adatok hiányában csak becsülhető a végzettségük, így pl. a moszkvai népbíróság 13 bírója közül 8 végzett főiskolát, 5 jogi iskolát.¹⁸

A népbíró havonta kétszer – háromszor beszámolt választóinak. E beszámolóra vagy egy-egy vállalatnál, üzemnél került sor, vagy egy-egy házban, lakógyűlésen. A népbírót meghívták a kerületi szovjet üléseire, itt jogában állt valamely napirendi pont kapcsán értékelni a területének vállalati, szervezeti vagy személyi ügyfeleit.¹⁹ Ő maga is a végrehajtó bizottsághoz fordulhatott, ellenőrzést és intézkedést kezdeményezhetett. Számos népbíró tagja volt a szovjetnek, és ha megfelelő párttag volt a közös bírósági épületben, a helyi párt alapszervezetnek. A bírák a közalkalmazotti szakszervezet tagjai voltak.

A kép idilli, bár a szervezeti integrációra utaló mondatok jelzik, a népbíró a hatalmi szervezet része, szó sincsen az európai igazságszolgáltatást vezérlő hatalommegosztás, és bírói függetlenség érvényesüléséről. A hatalmi rendszerbe történő integrálódásuk markánsan kirajzolódik a területi bíráskodás (tehát az államigazgatási egységre [rajon] épülő) és az ügyészség munkájának leírásából.

A területi bíróság a népbíróhoz tartozó ügyeket – a felek kérelmére, vagy a fellebbezés folytán hatályon kívül helyezett népbírósági ítéletet követő új eljárásban – magához vonhatta. A népbíró ítélete elleni fellebbezés mindig ugyanahhoz a tanácshoz került, azaz minden népbírónak megvolt a maga másodfokú tanácsa. Ugyancsak ez a bírósági szint intézte a népbírók elleni fegyelmi ügyeket.

A döntő fórum azonban az igazságügyi igazgatás. Minden területen (több rajonra kiterjedő illetékességgel) működött az Igazságügyi Minisztérium igazgatósága, amelyek az alsóbb bíróságok tekintetében „*tulaj-*

donképpen kis igazságügy minisztériumok". Feladataik közé tartozott: a bírósági hálózat megszervezése, a káderek kiválasztása és elhelyezése, a népbíróságok munkájának ellenőrzése, és a népbíróságok pénzügyi és gazdasági ellátása. Egy-egy igazgatóságához (pl. a moszkvai) tartozott az összes népbíró, bírósági végrehajtó, népi ülnök, ügyvédi konzultáció.²⁰ Külön Népbírósági Osztály intézte a népbírók ügyeit, azonban az „igazi” ellenőrzést a revizorok végezték. Még a kodifikációs „szektor” sem áll messze a népbíróktól, hiszen a jogszabályok tartalmáról ez az osztály adott „felvilágosítást” számukra.

A revizorok beosztása állandó volt, ami azt jelentette, hogy mindig ugyanazokkal a népbírókkal „foglalkoztak” ugyanazok a revizorok. A népbírók tudták, ki a „felső segítségük,” személyesen ismerték őket. Egy revizornak 5 népbíró ellenőrzését kellett három hónap alatt elvégeznie, és az ellenőrzésnek legalább 10 napig kellett tartania. A revizor a területi ellenőrzés előkészítéseként a revízióra kijelölt népbíró ítélezési statisztikáinak vizsgálata mellett „a II. fokú bíróságnál a megfellebbezett ítéleteken keresztül megnézi a megvizsgálandó népbíróság bírósági gyakorlatát,”²¹ valamint megvizsgálta a bíró ellen beérkezett panaszokat. Amennyiben sok a polgári perben a II. fokú hatályon kívül helyezett ítélet, a revizornak meg kellett néznie, mi az oka ennek, esetleg rossz bíró-e az adott népbíró. Az ítéleteket a revizor nem bírálhatta közvetlenül, de ha hibás ítéletet talált, azt az igazgatóságnak közvetlenül jelentenie kellett.

A revízió jegyzőkönyvét operatív értekezleten megtárgyalták, és ezen a népbíró is részt vehetett. Utána az igazgatóság konkrét feladatokat írt elő a népbírónak, majd az igazgatóság ellenőrizte a hibák kijavítását. A népbírót az operatív értekezlet dicséretben részesíthette éppúgy, mint ahogy fegyelmi eljárás megindítását is javasolhatta.

A revizorok mellett a népbírósági osztály rendszeresen, ügykategóriák szerint is tanulmányozta a népbíróság gyakorlatát. Általában a népbíró 100-100 ügyét vizsgálták meg, majd a vizsgálat alapján külön jelentés készült. A statisztikai osztály feladatai a népbíróságok ellenőrzésének területén a hátralékok nyilvántartására, a lezárt ügyek statisztikájának elkészítésére, a tárgyalások számának regisztrációjára terjedt ki.

A káderosztály a népbírói választásokat készítette elő. „A választásoknál valójában arra a kérdésre adódik válasz, hogy melyik népbíró érdemelte ki a nép bizalmát, tehát melyiket választják meg ismét. Ezért az igazgatóság megvizsgálja az egyes népbírók munkáját abból a szempontból, hogy ajánlhatóak-e a társadalmi szervezeteknél jelölteként.”²² A káderosztály ebben a szelekcióban felhasználta a revizorok jelentését.

A népbírákat a minisztérium továbbképzésre osztotta be. Azoknak a népbíráknak, akiknek egyáltalán nem volt jogi képzettségük, 9 hónapos tanfolyamokat szerveztek, a jogi képzettséggel rendelkezőknek pedig hosszabb-rövidebb időtartamú kurzusokat. Az igazi képzés azonban a népbírók gyakorlata volt a területi bíróságnál.

A gyakorlatot alapos terv alapján bonyolították le. A gyakorlat két részből, polgári és büntető gyakorlatból állt. A népbíró ezt követően a területi bíróságon, saját kerületének fellebbezési tanácsánál dolgozott, így megismerhette a saját fellebbezési tanácsának álláspontját. Részt vehetett – hallgatóként – a tárgyaláson, tanulmányozta az iratokat, határozattervezeteket készített, és a valóságos határozatok nem egyszer a népbíró által készített tervezetre épültek.

A gyakorlat általában 14 napig tartott, ezt követően a területi bíróság Elnökének bevonásával megbeszélték a gyakorlat tapasztalatait. Szükség esetén a gyakorlatot meghosszabbították. Egy-egy népbírót évente kétszer is be lehetett osztani gyakorlatra.

A Káderosztály tartotta nyilván a népbírók vizsgáit, továbbképzési eredményeit, gyakorlatának jegyzőkönyveit. A rosszul vizsgázott népbírókat behívták, és megbeszélték velük a jobb eredmények elérésének lehetőségét.

Nem pusztán az igazságügy minisztérium helyi igazgatóságának, hanem magának az igazságügy minisztériumnak is lehetősége és jogköre volt a bíróságok és bírák, illetve a népbíróságok munkájának ellenőrzésére. Az IM ellenőrzése kiterjedt az ún. „helytelen ítéletek” kiszűrésére, s ennek kapcsán „rendkívüli felülvizsgálat” kezdeményezésére. Az IM közvetlenül vizsgálhatott népbírót, de ellenőrizhette a területi ellenőrző szervet is.

A Köztársaságok minisztériumai szervezték a két éves jogi iskolákat, ahol népbírákat, ügyészeket és nyomozókat neveltek. A felvétel feltétele nemcsak a (betöltendő) munkakör betöltése volt, hanem a 23. életkor elérése és középiskolai végzettség. A népbírák részére a Szovjetunió Igazságügy minisztériuma szervezett 9 hónapos és 1 éves továbbképző tanfolyamokat, ám ide csak az egyes Köztársaságok minisztériuma által kiválasztott hallgatók juthattak el.

A népbírák másik ellenőrzési csatornája az ügyészi hálózat volt. Az ügyészségnél minden szinten megszervezték a bírósági felügyeletet ellátó osztályokat, amely külön-külön ellenőrizte a polgári és a büntető bíráskodást. Az ügyész ugyanakkor a felettese utasítására eljár azokban a polgári ügyekben is, amelyek a népbíró előtt folytak, s ahol esetleg a peres fél pozícióját a felettes ügyész átváltotta ellenőrzési pozícióvá.

A népbíróságok feletti ellenőrzést a kerületi (rajon) ügyészségek végezték. A Jelentés szerzői meglátogatták a moszkvai Scserbakovszkij kerület kerületi ügyészségét, ahol 11 népbíróság felett gyakoroltak felügyeletet. Az ügyész a tárgyalás mellett a periratok megtekintése útján, illetve a felek panaszai alapján szűri ki a „helytelen ítéleteket,” és teszi meg a szükséges (jogi és szervezeti) intézkedéseket a népbíróságokkal (népbíróval) szemben.

Úgy gondoljuk, az összefoglaló pontos képet nyújtott a népbírósági szervezet működéséről, jóllehet az ideológiai máz, avagy idealizált rajongás a szovjet rendszerért néha eltéríti az olvasót (főleg a Jelentés szerzőit) a valóságtól. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a magyar igazságszolgáltatás – még az ötvenes években sem –

nem a beszámoló alapját képező szervezeti logikában működött, és ezt számos – azóta született – tudományos elemzés alátámasztja.²³ Egy más társadalomban fogant, egy másik hatalmi – szervezeti környezetben felépített intézmény átvétele annak ellenére nagy kockázatot – társadalmi feszültséget – jelentett tehát, hogy az átvétel a kortársak az ideológiai azonosság, a hatalmi berendezkedés hasonlósága, a birodalmi dependencia alapján egyszerűen kivitelezhető technikai műveletnek gondolták el. A később közzétett levéltári iratok rámutatnak arra, hogy az egyszerű adaptáció végül illúzióknak bizonyult, hiszen a rendszer meghonosítását elhatározó döntést követően semmi másról nem esett annyi szó a dokumentumokban, mint éppen az adaptáció nehézségéről, mondjuk ki: lehetetlenségéről.

A területi bíraskodásnak elkeresztelt népbírói rendszer bevezetése azonban nemcsak az apparátuson belül készült majd három évig, hanem évekig tartott a jogi közvélemény felkészítése is. A rendszer alapja ugyanis a Visinszkij nevével fémjelzett igazságszolgáltatási rendszer volt, amelynek teoretikus propagandáját a névadó magyarországi cikkei és tanulmányai mellett számos szovjetorientált hazai szerző és szerkesztő végezte. Nem világosak e tekintetben az álláspontok, minthogy a tanulmányok szerzői is visszarettennek számos – a polgári eljárásjog jövőjét érintő – kérdés feltételétől. E vitában a korabeli jogtudomány kimagasló személyiségei és a korabeli hatalmi gépezet kulcspozíciót betöltő hivatalnokai egyaránt részt vettek.²⁴

TÖRVÉNYKEZÉSI JOG, VERSUS POLGÁRI ELJÁRÁSJOG

A területi bíraskodásra kényszerített bírák nehéz helyzetbe kerültek. Polgári ügyszakosként a büntetőeljárás szabályait, büntető ügyszakosként pedig a polgári eljárásjogot kellett alkalmazniuk. Helyzetüket több tényező „megkönnyítette.” Egyfelől – lásd a közzétett dokumentumokban – három hét alatt átképezték őket, a kor jó szokásának megfelelően. Másfelől az eljárásjogok dogmatikai közelítése, a polgári eljárásjog – mindekelőtt a perrendtartás – „büntetőjogosítása,” különösen a bírói eljárások közös elvei (pl. az officialitás dominanciája, a bizonyítási eljárás közös – az igazság kiderítését előíró – normái, a felek rendelkezési jogának megnyirbálása²⁵) nem igazán engedtek következtetni a kétfajta bírói eljárás sajátosságaira, elkülönült, össze nem cserélhető jellegére. Ráadásul a polgári és a büntető területek különbíróságainak megszüntetése, az egységes bírósági szervezeti rendszer létrehozása valóban ahhoz a meggyőződéshez vezethetett el, miszerint itt egy egységes bírósági ítélezés folyik, amelynek meghatározó jellegét a bíróság mint egységes szervezet adja. A kommunista hatalomelmélet ezt a látszatot támasztotta alá akkor, amikor a bíróságokat, mint szervezeti egységeket a proletárdiktatúra hatalmi szervei köze rendelte. Visinszkij – Sztálin díjas könyvében – így írt

erről: „... a bírói tevékenység az állam igazgatásának egyik hatalmas eszköze.”²⁶ A területi bíraskodást működtető bírói szervezet erre az alapelvre épült.

Amennyiben a területi bíraskodás egységes bírói eljárásokat követel, nincs sok értelme a polgári és a büntető eljárásokat egymástól megkülönböztetni. A polgári eljárásjog szemüvegén keresztül szemlélve az eseményeket, könnyen eljuthatunk a polgári eljárásjog tagadásáig. E ponton azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy még a legvérmesebb szovjet jogtudósok, illetve magyar elvbarátok sem jutottak el a polgári eljárásjog megszüntetésének, és a büntető eljárásjogba való teljes beolvasztásnak követelményéhez. A megoldás inkább egy közös-többszörös keresésében, a polgári és a büntető eljárásjogot magába foglaló jogág megteremtésében, a törvénykezési jog (később törvénykezési szervezeti jog) létrehozásában állt. Az ötletgazda nem volt más, mint az egységes szocialista bírói szervezet megteremtője és működtetője, A. J. Visinszkij – a koncepciók perek főügyésze, a szovjet igazságügy miniszter.

Visinszkij 1938. július 16-án, a szovjet állam és jogtudomány kérdéseiről rendezett első szövetségi értekezleten²⁷ a következőket mondta: „Én úgy látom, hogy helyesen és jobban biztosítja az eredményességet, ha a tudományos munkát úgy szervezzük meg, hogy a polgári és a büntető eljárások kérdését egyetlen tudomány, a bírósági jog (kiemelés tőlem, Gy.T.) tudományának keretei között egyesítjük.”²⁸ Természetellenes az – fejtegeti –, ha a tudomány a bűnügyi eljárás kérdéseit a polgári eljárástól elszakítva tárgyalja. „... a civiljogászok egyáltalán nem foglalkoznak a bizonyítékok elméletének kidolgozásával. Számukra különösnek tűnik fel az, ha a polgári eljárás területén tárgyi bizonyítékokról beszélnek, vagy pedig ha kriminalisztikáról beszélnek polgári eljárásban. Pedig a közvetett tárgyi bizonyítékokról szóló tanításnak elég sok köze van a kriminalisztikához is (apasági pereknél a vércsoport megállapítása, kötelmi vitáknál az okiratok megvizsgálása...)”²⁹

Ennek ellenére Visinszkij maga – és szovjet követői³⁰ sem –, nem akarja felszámolni a polgári eljárásjogot. Mai szemmel nézve – és utalva a magyar szakirodalomban Kengyel Miklós, Fleck Zoltán munkáira – némi cinizmussal azt mondhatjuk, erre nem is volt szükség. A büntetőeljárás joghoz közelített polgári eljárásjog önmagában, jogágazati önállóságát megtartva képes volt a sztálini uralmi rend céljait szolgálni, kiiktatása talán több kárral járt volna, mint előnnyel. Mindenesetre Visinszkij a bírósági jog egyik alkotóelemének tartotta a polgári eljárásjogot. A bírósági jog többi alkotórésze a szovjet bűnvádi eljárásjog, a bírósági rendszer megszervezésének alapelvei, a kontradiktórius bírósági tárgyalás szabályai, a bizonyítékok elmélete és a kasszáció szabályai lettek (volna).

Visinszkij és szovjet követőinek munkáiban nem lehet megkülönböztetni, hogy milyen eljárásról, milyen eljárási helyetről, esetleg melyik (polgári vagy büntető eljárás) peres eljárás problémáiról írnak. A bizonyítási problémáiról szóló könyvében³¹ Visinszkij nem tesz különbséget a bírósági eljárások között, hanem egységes

bírósági eljárást elemez. Ugyanakkor Durmanov és Kleinman vegytisztán különválasztja a büntető és a polgári eljárásjog szabályait³², és egyetlen megjegyzést sem tesznek a két eljárásjog kapcsolatára. A magyar recensens – Pálosi Béla – szigorúan követve a magyar jogtudományi tradíciót, nem is említi meg a polgári és a büntető eljárások szabályainak lehetséges (törvénykezési jogban megtestesülő) összefüggését.³³

A törvénykezési jog bevezetésének követelése és a jogág koncepciójának kidolgozása Magyarországon Névai László nevéhez fűződik. Gyakorlatilag az ötvenes évek elejétől – az 1949-es könyvében még nem – a hatvanas évek közepéig, végéig kiáll írásaiban és tanulmányaiban a törvénykezési jog, majd a törvénykezési szervezeti jog hazai alkalmazása és bevezetése mellett. Írásait időrendileg követve, az nem mondható el, hogy álláspontja 1952 és 1961 között sokat változott volna, sőt még 1961-ben is Visinszkij 1938-ban meghirdetett koncepciója mellett tört lándzsát, így Visinszkij korabeli előadásából vezeti le a törvénykezési szervezeti jog szükségességét.

Névai 1952-ben megjelent egyetemi jegyzetében egyértelműen fogalmaz: „A szovjet polgári eljárásjog, mint a szovjet törvénykezési jog egyik ága, természetesen szoros kapcsolatban áll a bírósági szervezeti joggal és a büntető eljárásjoggal. A bírósági szervezeti jog a szovjet bíróságok feladatait, felépítését, működési elveit, stb. a büntető eljárásjog pedig a büntető ügyek kivizsgálása és elbírálása kapcsán e bíróságok és a felek tevékenységét tanulmányozza. Ilyenformán e három jogterület sok helyen érintkezik egymással.... A bírósági szervezeti jog főként a bíróságok felépítésének kérdéseivel foglalkozik, és a bíróságok működését is csak szervezeti szempontból nézi... Ezzel szemben a polgári eljárásjog (és a büntető eljárásjog is), a bírósági szervezet kérdéseit csak a bíróságok működésével kapcsolatban vizsgálja. Ezek a körülmények egyben meg is szabják a három, magába véve önálló jogterület külön ágazatban való egyesítésének szükségességét”³⁴

A lassan magára találó polgári eljárásjog tudománya 1953-ban publikálja „A magyar polgári perjog főbb kérdései” című kötetét. A kötet mai szemmel nézve is kitűnik szakszerűségével és – a kor lehetőségei között értékelendő – dogmatikai precizitásával. Többek között Névai sem hozakodik elő – a magyar polgári perjog alapelveiről írt munkájában – a törvénykezési jog általa képviselt koncepciójával. Ezzel szemben Vass Tibor – az Állam és Jogtudományi Intézet igazgatója, a kötet szerkesztője – bevezetőjében megjegyzi, hogy „az eljárási jognak egyik igen érdekes kérdése a törvénykezési jog problémája. Visinszkij elvtárs az egységes törvénykezési jog mellett foglalt állást a szovjet jogtudományban”³⁵ A kötet aztán a lábjegyzetben utal Karcev (szovjet jogtudós) hármas jogterületi felosztására, amely – úgy tűnik – a törvénykezési jog művelői körében általános elfogadottságnak örvendett. A polgári eljárásjog művelői vagy nem akartak, vagy nem igen mertek belemenni a vitába, esetleg nem volt elegendő információjuk a szovjet irányzatokról. Mindez azonban csak lát-

zólag volt így, 1954-ben ugyanis – a területi bírászkodás kiépítése ekkor gőzerővel folyt – külön ankétot rendeztek a törvénykezési jog problémájáról, és az ankét résztvevői közül többen éles kritikával illették Névai koncepcióját.³⁶ Lehetséges, a szabadabb kritikák mögött a Nagy Imre névvel jelzett szabadabb alkotói légkör állt, lehetséges azonban, hogy a törvénykezési joggal kapcsolatos averziók kifejezésére csak ekkor nyílt a szakmának lehetősége. Mindenesetre Névai 1961-ben keserűen jegyezte meg: „az 1954-es vita a többségi álláspont ellenére sem tudta nyugvópontonra juttatni a törvénykezési jog problémáját.”³⁷ – magyarul sem hivatalos elismerésére, sem „bevett jogági legitimációjára” nem került sor.

Névai az ankétot tartott előadását külön publikálta.³⁸ A tanulmányban kitért a törvénykezési jog magyarországi adaptációjára, valamint a törvénykezési jog bevezetése mögött álló egységes szellemi támogatásra. (Ami a valóságban nem létezett.) A dolog pikantériája, hogy Móra Mihályt – aki az ankétot (a tudósítás szerint) majdnem egy órással ellenelőadást tartott – éppúgy a törvénykezési jog hívei közé sorolta, mint Vas Tibort illetőleg Nizsalovszki Endrét. Névai azt vizsgálja, kialakult-e a magyar törvénykezési jog létrejöttének feltételei, és a válasza igenlő volt. Magyarozatként felsorolt számos, a jogi életet valóban befolyásoló változást. Felszámolódott a közjog–magánjog magyarországi kettőssége, új bírósági szervezeti rendszert hozott az 1949-es Alkotmány és a Bírósági törvény, létrejött az új, szocialista ügyészség és bíróság, megalkotásra került a szocialista büntető és polgári eljárási törvénykönyv. Döntő azonban, hogy „a büntető és a polgári bírászkodás szervezeti különállása, sőt az ítélkező bíróság személyi össző bíróság személyi összetételének néhány évig fennállott különbsége (népi ülnökök hiánya a polgári ügyekben) megszűnt.”³⁹ Hozzátehetjük, a területi bírászkodás pedig eltörölte a bírói szakosodást is, így semmi akadálya a törvénykezési jog megszületésének.

E döntő lépést azonban sem a korabeli jogpolitika, sem a jogtudomány nem tette meg. Említettük korábban Durmanov és Kleinman 1949-es álláspontját, de a szovjet szakirodalomból kiemlíthetnénk Abramov nevét is (akinek főiskolai tankönyve a magyar perrendtartás készítőinek elméleti szakirodalma volt) azok között, akik a polgári eljárásjog önállósága mellett léptek fel. Maga Visinszkij sem megszüntetni akarta a polgári eljárásjogot, hanem integrálni és Névai sem merészkedett el a polgári eljárásjog negligálásáig. A magyar szakirodalom álláspontját talán Farkas József nézetei tükrözték a legjobban, aki ezt mondta az ankétot: „Hangsúlyozom, hogy nincs szó a két eljárásjog összeolvadásának, vagy akár együttes művelésének szükségességéről. Ez is ... teljes félreértés volna a törvénykezési jog lényegének. Egyébként a differenciálódás a fejlődés iránya. A Szovjetunióban egyenesen károsnak és ellenségesnek minősítettek minden ilyen kísérletet, sőt helytelenítik azt a felfogást is, mintha a rendelkezés elve a polgári perben elhalóban lenne.”⁴⁰

Mindez nem zavarta Névait, aki a törvénykezési jo-

got mint befejezett tényt kezelte amikor a Bírósági Törvényt üdvözölte a Jogtudományi Közlöny hasábjain. „Az új törvény révén teljessé vált törvénykezési szervezetünk jogszabályanyaga és tulajdonképpen megszületett a magyar törvénykezési szervezet, mint az egységes szocialista magyar jogrendszer egyik önálló jogágazata, és azon belül egy szűkebb összefoglaló terület, a magyar törvénykezési jog része.”⁴¹

A törvénykezési jog – bár a gyakorlati folyamatokra maga Névai sem reflektált – a területi bíraskodás kialakításával párhuzamosan született meg. A törvénykezési jog igazi terepe a területi bíraskodás gyakorlata (lett volna), mivel a területi bíraskodás nem más, mint elkülönült eljárásokban de azonos szervezeti, személyi feltételek és keretek között folyó ítélkezés. Azaz maga a gyakorlattá váló törvénykezési jog. Mégsem találunk a korban sem direkt szellemi kapcsolatot, sem a joggyakorlatból kiinduló utalást a területi bíraskodás és a törvénykezési jog összekapcsolhatóságára. Talán túl gyorsan történtek a szervezeti változások, talán mire az elmélet be tudta volna fogni a területi bíraskodást, az már véget is ért. A területi bíraskodás és a törvénykezési jog között azonban megtalálható a közös nevező, nevezetesen az a történelmileg tagadhatatlan tény, hogy mind a szervezet, mind koncepció a Szovjetunióban meghonosított és Visinszkij nevéhez kapcsolható igazságszolgáltatási (ami e korban csak tudományos fogalom) rendszer alkotórésze volt. A területi bíraskodás a szervezeti rendszert, a törvénykezési jog az ideológiát, a szellemi szubsztanciát képviselte. Külön társadalomtörténeti tanulmány tárgya lehet az a kérdés, Magyarországon miért nem találtak egymásra, miért nem nőtt össze az ami – a Szovjetunióban – összetartozott. Társadalomtörténeti folyamatok elemzése helyett meg kell elégednünk azzal a felismeréssel, hogy a területi bíraskodás szervezeti rendszerének átvétele még a szovjet minta redukált (legyengített) változatában sem sikerült. Ettől függetlenül – természetesen – egymásra találhattak volna, ám a területi bíraskodás technikai, szervezeti lépésekre korlátozott bevezetése eleve kizárta az elméleti jogászokat a változások hétköznapijaiból. Elég volt megemészteniük a törvénykezési jog koncepcióját.

A DOKUMENTUMOK VALLOMÁSA

Egy dokumentumok megjelentetésére vállalkozó írásmű esetében hasznos, ha távol tartja magát a dokumentumok tartalmának előzetes ismertetésétől. Ennek ellenére néhány gondolatot az iratok bemutatása előtt meg kell előlegeznünk, mivel a dokumentumok háttérének ismerete éppúgy elengedhetetlen, mint az iratoknak kapcsolódási pontjainak leírása. Mindez reményeink szerint elősegíti a dokumentumok tartalmának jobb megértését.

Az első négy dokumentum a bírák és az igazságügy apparátusának állandónak mondható (permanens) tisztogatásáról szól. 1950 októberében az MDP PB. elhatároz-

ta az igazságügyi apparátus teljes lecserélését. A személyi állomány létszámának csökkentése egybeesett a bírósági szervezet átalakításával, és harmonizált az új eljárási törvények következtében megváltozott bírói fórumrendszer létszámigényével. Ennek ellenére az elbocsátások maradandó létszámhiányhoz vezettek,⁴² amit az ún. Bírói és Államügyész Akadémiák felállításával gondoltak leküzdhetőnek. Az 1952.-ben induló első évfolyamot 1953-ban követte a második évfolyam, és a leendő káderek 13,5 hónap alatt szerezhettek bírói és államügyész munkahelyek betöltéséhez szükséges képesítést. A tananyag főleg ideológiai oktatást tartalmazott, azonban az előkészítő évfolyamon a számtan és a magyar (olvasás, írás) szintén az anyag gerincét képezte.⁴³ Később aztán az akadémiát végzett bírók és ügyészek előtt is megnyílt a jogi egyetem elvégzésének lehetősége.

Mindez azonban kevés volt a létszámhiány pótlására. Fokozta a munkaerőgondokat, hogy 1952-ben az elbocsátásokat úgy felgyorsították, hogy maga az apparátus is (2. sz. dokumentum) csak 1955-re tartotta kitölthetőnek – változatlan szervezeti struktúra mellett – a hiányzó káderek okozta űrt. Mégis, újabb tisztogatást indítottak el 1953-ban – főleg az Igazságügy Minisztériumban. A májusi keltezésű határozat megvalósítása azonban megbukott a júniusi kormányprogramot követő politikai kurzusváltáson, ám a dolog pikantériája, hogy a tisztogatás a *Földvári Rudolf-Rákosi Mátyás* duo tevékeny közreműködésével kezdődött és végződött, mintegy előrevetítve a következő évek politikai kötélhúzásának történetét (3-4. dokumentum).

A területi bíraskodás 1953-ban történő bevezetésekor hiányzott tehát a szakképzett bírói állomány, és e hiány nagyrészt a politikai tisztogatásokra, illetve a káderutánpótlást biztosító akadémiák elégtelen működésére vezethető vissza. Mindez nem zavarta a korabeli jogpolitikát, gőzerővel kezdte meg a polgári ügyszakos bírák büntetőjogi és a büntetősök polgári jogi kiképzését. (5. sz. dokumentum). Most derült ki, hogy az Akadémiák főleg a büntető területre koncentráltak, hiszen „ezek az elvtársak az Akadémián vagy egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben kaptak polgári jogi kiképzést.”⁴⁴ De kiderült az is, hogy a továbbképzést a bírók számára 3-3 hét alatt akarták lebonyolítani. Vélhetően a másik ügyszakban történő ítélkezést elősegítette a két eljárásjog egymás közelében elhelyezkedő intézményszerkezete, azonban e téren erős kétségeink vannak.

Az Igazságügy Minisztérium Kollégiumának már 1953 novemberében foglalkoznia kellett a területi bíraskodás kérdéseivel. Ennek oka az volt, hogy „a területi bíraskodásra való áttérés általában vontatottan halad”⁴⁵ (6. sz. dokumentum). Az előterjesztés nyíltan utal az elbocsátások okozta létszámhiányra, de megemlíti a büntetőbírók amnesztia miatt fellépő túlterheltségét. A magyar modell a területi bíraskodást a hivatásos bírói szervezeten belül képzelte el, és már ebben eltért a szovjet mintától, ahol a bírókat „választották.” A szovjet megoldástól eltérően alakultak a népi ülnökök részvételének szabályai éppúgy, mint a bírót kiszolgáló apparátus szervezeti felépítése, nem beszélve arról, hogy

a magyar rendszer nem ismerte az IM helyi igazgatóságait, és ezzel együtt mentes volt a belső revizorok ítéletértékelő tevékenységétől.

Problémák ennek ellenére azért jócskán akadtak. A jelentés nagy részét ezek teszik ki, az eredmények csak megdöbbenő számsoraikkal jelennek meg. 1953. november 15. napjáig az ország 138 járásbíróvárosa közül 112 járásbíróvároson nyert bevezetést a területi bíraskodás. Nyomait találjuk annak is – erre a Szovjetunióban nem volt példa, – hogy a 20 megyei bíróság közül 16 tért át a területi bíraskodásra. Nem túlzunk, ha azt állítjuk, ez a bírósági szervezet teljes felforgatását jelentette, még akkor is, ha a területi bíraskodás nagyrészt az ítélkezési szakok megszüntetésével volt azonos.

A jelentés szociológiai pontossággal szól a bevezetés akadályairól. A bírói létszámihiány és a szakképzettség hiánya mellett technikai nehézségeket említ, nevezetesen a területek feloszthatóságának nehézségét. Az akadályt a jelentés – és később a Kollégiumi határozat – azzal hárítja el, hogy szakít a szovjet szervezési elv alapjával, mert a közigazgatás területi beosztására rendeli ráépíteni a bírói körzeteket. A szovjet mintából igazából megmaradt az ügyszakok felszámolása. A jelentés összes többi eredménye semmitmondó és nem intézmény specifikus, tehát bármelyik korabeli bíróságokról szóló beszámolóban része lehetne.

A Kollégium 1954. április 20-án ismét előveszi a területi bíraskodás problémáit (7. és 8. sz. dokumentum). Itt már praktikus, technikai kérdések is felmerülnek – pl. hogyan utazzon ki a bíróság a területre, amikor nincs gépkocsi? –, ám úgy tűnik, hogy a területi bíraskodás szervezési szakasza lezárult. A dokumentum Vas megye helyzetével foglalkozik, sajnos más megyék bírósági átszervezéséről nem találtunk iratokat, főleg nem Kollégium szintű előterjesztést. Az előnyök és az eredmények azoknál a szervezeti mutatóknál jelentek meg, amelyek minden bírói szervezet hatékonyságának mérőszámai, pl. az ügyek befejezésének gyorsasága, az eljárás hossza, a fellebbezések gyakorisága és eredményessége. A jelentés valahol azt sugallja, hogy a bírósági szervezet teljesítménye javult fel a területi bíraskodás bevezetésével.

Az igazságügyi apparátus kötelező optimizmusának ellentmond Erdi Ferenc már idézett beszámolója (9.

sz. dokumentum). Erdi eltúlozza a magyarországi szovjet hatásokat, a mintakövetési hajlandóságot, de egy birodalom fővárosában a vazallus általában nem az önállóságát szokta hangsúlyozni. Ezért meglepő, hogy a területi bíraskodásról szólva voltaképpen a rendszer redukált változatának csődjéről beszél, arról, hogy sem a magyarországi közigazgatás hagyományai, sem a bírói szervezetek történeti kialakulása nem teszik lehetővé a területi bíraskodás teljes körű bevezetését, még legyöngített formájában sem. Hiszen megmaradtak számos esetben a büntető és a polgári ügyszakok, megmaradt néhány egész közigazgatási területre illetékes bíróság, egyszóval a 100%-os mintakövetés kizárt. Megjegyezzük, hogy a beszámolóból páratlanul éles képet kapunk a mintakövetésre épülő jogintézmény átvételének lehetetlenségéről, azaz a szovjetesítés kudarcáról.

Nehéz lenne megválaszolni azt a kérdést, mi lett a vége a területi bíraskodásnak? Erre vonatkozóan ugyanis nem találtunk anyagot a levéltárban. Feltételezhető, hogy az ugyancsak 1954-ben hatályba lépett bírósági szervezeti törvény reteszelte el a kísérletező kedvű politika további útját. Közvetett bizonyíték áll rendelkezésünkre, a törvény a megyei bírósági szinten ugyanis kifejezetten törvényerőre emelte a bírák ügyszakonkénti ítélkezését, a büntető és a polgári kollégiumok megszervezését, tehát megyei (II. fokú) szinten nem volt törvényes lehetőség a területi bíraskodás fenntartására.

Lehet azonban, hogy mindennek politikai oka volt. A területi bíraskodás bevezetése összekapcsolódott Nagy Imre reformjaival, ezért osztozott a névadó bukásában is. Nem tudjuk. Egyelőre csak annyi bizonyos, hogy sem a közvetlen emlékezés, sem a későbbi utókor nem említi a területi bíraskodás – meglepően nagy apparátust mozgató – megszervezését. Névai László pl. 1961-es könyvének történeti fejezetében egyszerűen kihagyja az 1953-1954-ben történeteket. Az alkotmányjog, a polgári eljárásjog, vagy a büntető eljárásjog művelői sem szóltak soha egyetlen szót sem a területi bíraskodás bevezetésének kísérletéről. Pedig – reményeink szerint – a történet a mai napig ívelő tanúságokkal jár, és megfedkezni róla még akkor sem szabad, ha a társadalomtörténeti következtetések levonása egy másik írásra tartozik.

Felhasznált szakirodalom

A magyar polgári perjog főbb kérdései. – Állam és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára 3. sz. (Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóiratkiadó Váll., Bp., 1953.)

Durmanov, N. D. – Kleinman, A. F. : A szovjet bünvádi és polgári eljárásjog alapelvei, Jogtudományi Közlöny Könyvtára (Hírlap – Szaklap és Könyvkiadó RT. Bp., 1949.)

Feri Sándor: Az igazságügyi szervezet a Magyar Népköztársaságban. (Jogtudományi Közlöny, Bp., 1951. Január. 24.-27. pp.)

Fleck Zoltán: Jogszolgáltató mechanizmusok az államszocializmusban [Totalitarizmus elméletek és a magyarországi szocializmus] (Napvilág Kiadó, Bp., 2001.)

Gáspárdy László: Modern magyar perjogtörténet Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztésért. (Miskolc, 2000.)

Gyekiczky Tamás: Törvény születik. Adalékok az 1952. évi polgári perrendtartás keletkezésének történetéhez. In.: Ötvenéves a Polgári Perrendtartás [A Miskolci Egyetem és a Debreceni

Egyetem Polgári Eljárásjogi tanszékei közös konferenciájának kiadványa.] Szerk.: Wopera Zsuzsa (Miskolc, Novotny Kiadó, 2003. 17–34. pp.)

Kengyel Miklós: A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben (Osiris Kiadó, Bp., 2003.)

Kovács István: A szovjet bíróságokról Jogtudományi Közlöny, (Bp., 1946. 195-198. pp.)

Léderer Pál (szerk.): A Jogászság társadalmi helyzete és szakmai életútja (Kutatási beszámoló) Szociológiai Füzetek 13. sz. Oktatási Minisztérium, (Bp., 1977.)

Névai László: Bírói szervezet és bíraskodás a Szovjetunióban. Pázmány Péter Tudományegyetem Összehasonlító jogi intézete – Külföldi Jogszabályok sorozata (Egyetemi Nyomda, Bp., 1949.)

Névai László: Szovjet polgári jog és eljárás Közoktatási Jegyzetellátó Váll., (Bp., 1952. Kézirat. II. félév.)

Névai László: A törvénykezési jog problémája Jogtudományi Közlöny, 1954. Szeptember, 372.–377. pp.

Névai László: A Magyar Népköztársaság Bírósági szervezeti törvénye Jogtudományi Közlöny, 1954. január-február 4–11. pp.

Névai László: Magyar Törvénykezési szervezeti jog (Tan-
könyvkiadó, Bp., 1961).

Skorka György: Ankét a „törvénykezési jogról” Jogtudományi
Közlöny, 1954. szeptember, 409–412. pp.

Jegyzetek

Levéltári jelzetek:

MOL = Magyar Országos Levéltár

M = M szekcióba sorolt iratok, a pártiratok

KS = központi pártszervek iratai

276.f. = fond szám, az MDP központi szerveinek iratai

¹ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a történelmi elemzések mára már felismerték az 1953. év ellentmondásos jellegét. Az olvasó figyelmébe ajánljuk a Historia folyóirat 2004. évi 1. számában megjelent írásokat, illetve a 2003. június 27.-én Budapesten tartott „Nagy Imre első kormánya” c. konferencia előadásait. Mozgó Világ 2003./8. sz.

² Kengyel Miklós figyelt fel arra, hogy a Polgári Perrendtartás 1954. évi „novellája „az etatista törekvésen túlmenően azt a szándékot is kifejezte, hogy a magyar polgári perrendtartás még jobban hasonlítson (kiemelés az eredetiben – Gy.T.) a mintaadó szovjet törvénykönyvre. (Kengyel, 2003. 285. p.) Gáspárdy László erről a jogszabályról írva azt emeli ki, hogy az államhatalom központosítása és az etatista szemlélet munkált a háttérben. (Gáspárdy, 2000. 15. p.)

³ Az orosz eredetiben a népbíróság az „ucsaszt”-nak nevezett körzetek bírósága volt, a területi bíróság a „rajon” – az államigazgatási egységekkel azonos – bíróság. A magyarországi átvétel során az ucsasztok bíróságát a rajonnak megfelelő bíróságot jelölő kifejezéssel fordította le, azonban ilyen rendszer a Szovjetunióban nem működött. Fel kell ugyanakkor figyelni arra, hogy a szó szerinti fordítás – népbíróság – a magyar (jogi) nyelvben eleve mást jelentett, és ebben az értelemben „foglalt” volt.

⁴ Az irat jelzete MOL M- KS – 276.f.53. 139. öe. 63.–74. old. Külön jelzete: K /11/D/639/1953.

* A tanulmányhoz tartozó levéltári iratokat, terjedelmi okok miatt a 2005/4-es számban közöljük!

⁵ Ezen túlmenően kiállt a bírák függetlensége mellett, és a bírói ítéletekre vonatkozó adminisztratív utasítások befejezését sürgeti. Az Igazságügyi Minisztérium feladatát egy – mai szóval – szolgáltatási állami szervként képzelel el, kizárva a bíróságok életébe történő államigazgatási beavatkozást.

⁶ Uo. 65. p.

⁷ A témára vonatkozóan lásd Gáspárdy László, Kengyel Miklós, Fleck Zoltán munkáit, valamint a szerző korábbi elemzéseit.

⁸ Feri, 1951.

⁹ Névai László könyvében „elhallgatja” a népbíróságok számos – később átvethetetlennek bizonyult – sajátosságát. Vö. Névai, 1949.

¹⁰ Kovács, 1946.

¹¹ Az útról készült beszámoló jelzete: MOL M-KS-276.f.96. cs. 34. öe. (96. old.)

¹² Országos Levéltári jelzete: MOL M-KS-276.f.96 cs. 3. öe. Továbbiakban: Jelentés.

¹³ A delegáció korrekt ismertetést végzett, információit a mai tudományos szakirodalom megerősíti. A bíróságokról szóló korabeli jogszabályt Névai László jelentett meg 1949-es könyvében, amelyben publikálta a Szovjetunió Bírói Szervezeti Törvény-ét. E törvény II. része rendelkezett a Népbíróságokról.

¹⁴ A beszámoló szerint egy-egy népbíróhoz tartozik az 50–75 ülnök, 1 jegyzőkönyvvezető, 1 ügyintéző titkár, 1 bírósági végrehajtó, 1 futár, és a segédszemélyzet. Megengedett, hogy több népbírónak legyen közös gépfője, vagy irattárosa, azonban az ülnökök és a kiszolgáló személyzet többi tagja nem osztható be a közös csoportba.

¹⁵ A népbíróságok hatáskörét a Névai László könyvében publikált törvény 21.§-a sorolja fel.

¹⁶ Jelentés 6. p.

Solt Pál (szerk): Iratok az Igazságszolgáltatás történetéhez. (1.-5) (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1992–1996).

Visinszkij, A. J.: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban (Akadémiai Kiadó, Bp., 1952).

Visinszkij, A. J.: A szovjet állam és jogtudomány kérdései (Jogi és államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Bp., 1950).

96. cs. = a központi pártszervek egységeinek / csoportjainak (itt Adminisztratív Osztály) iratai

34. öe. = őrzési egység (dosszié) száma

d = doboz szám (ha van)

67. = oldalszám.

¹⁷ uo. 11. p.

¹⁸ A szovjet jogi képzés ebben az időszakban egyedülálló képzési szervezetre épült. Az ismertett tanfolyam jellegű képzések és bentlakásos továbbképzések rendszere mellett a „rendes” jogi oktatás három szintre összpontosult. Az első szint a középfokú jogi oktatás volt, a köztársaságok igazságügyi minisztériuma által fenntartott jogi iskolák rendszere. Itt képezték ki – 7 év általános iskola után – 4 év alatt a népbírákat, az ügyészeket és ügyészi segítőket, nyomozókat, közjegyzőket. A felsőfokú képzés első szintje a jogi főiskola volt, amely középiskola után 4 éves időtartamot jelentett. A másik felsőfokú képzőhely az egyetemeken jogi karai voltak, ahol 5 év után kaptak diplomát a beiskolázottak. Amíg a főiskolák végzős hallgatói bírák és ügyészek lettek, addig a jogi karok az állami apparátus számára is képezték nagy létszámban kádereket. Az igazságügyi „parancsnoki kara” – ahogy a Jelentés fogalmaz, azonban mégsem a „rendes” egyetemi oktatásból végzetek közül került ki, részükre 6–9 hónapos tanfolyamokat szerveztek.

¹⁹ „A népbíró elmondja, hogy a bírósági ügyeken keresztül hogyan látja ő az üzemet.” Jelentés 8. p.

²⁰ Az ügyvédi szervezetet nevezték így.

²¹ Jelentés 35. p.

²² Jelentés 38. p.

²³ Az olvasó figyelmébe ajánljuk különösen Fleck Zoltán könyvét. (Fleck, 2001.)

²⁴ Pl. a Jelentés egyik szerkesztője – és később a magyar jogtudományok cézára –, aki dolgozatunk időpontjában éppen az IM Elméleti Főosztályának vezetőjeként a törvényelőkészítő osztály munkáját felügyeli. Szabó Imréről van szó.

²⁵ Kitűnő bemutatását adja a problémának Kengyel Miklós 2003-ban megjelent könyvében. A kortársaknak is feltűnt a büntető és a polgári per szabályainak közeledése. Hábermann Gusztáv pl. a törvénykezési jogról tartott ankéton (1954) így fogalmazott: „...a polgári és a büntető eljárás viszonylatában a rendelkezési elv új felfogása ... a kereseti és a vádelv közötti távolságot jelentősen csökkentette.” (Skorka, 1954.) Az ankét jegyzőkönyvírója ezzel kapcsolatban megjegyzi: „Ez az érvelés elvileg kifogásolható, mert arra mutat, mintha a szocialista jogfejlődés a polgári eljárásra annyira jellemző rendelkezési elv elsorvasztása irányába tartana.” (uo.) Megjegyezzük: Hábermannak volt igaza.

²⁶ Visinszkij, 1952., 12. p.

²⁷ Az előadás Budapesten 1950-ben jelent meg magyarul. Vö. Visinszkij, 1950.

²⁸ Uo. 83. p.

²⁹ uo.

³⁰ Pl. Sztrogovics, Poljanszkij, Kleinman. Sztrogovics írta 1957-ben: „A szovjet törvénykezési szervezetet és a bírósági eljárás (büntető és polgári) két fajtáját rendező jogszabályok egységet, egységes komplexumot alkotnak, a szovjet jog egységes és ugyanakkor összetett ágát, amelyet eljárási jognak, vagy törvénykezési jognak lehet nevezni.” idézi Névi László 1961-es könyvében. (21. p.)

³¹ Lásd Visinszkij 1952.-es könyvét.

³² Vö. Durmanov – Kleinman, 1949.

³³ Lásd. Jogtudományi Közlöny, 1949. augusztus 20-i száma. Az igazsághoz tartozik, hogy 1949-ben még nincs új Polgári Perrendtartás, illetve Büntető Perrendtartás. Csak a két törvény dogmatikai kidolgozása és elfogadása után van ugyanis lehetőség össze-

hasonlításokat keresni, és találni.

³⁴ Névai, 1952. 44. p.

³⁵ A magyar polgári per jog főbb kérdései. Bp., 1953. Bevezető.

³⁶ Skorka György (Jogtudományi Közlöny, 1954.) pontos jegyzőkönyvet publikált. A következőket írta: „*Önálló tanulmánynak is megfelelő, több mint egyórás hozzászólásában fejtette ki Móra Mihály egyetemi tanár Névai téziseivel ellentétes állásfoglalását.*” (uo.) Móra elemzi Visinszkij gondolatainak szövegkörnyezetét, és arra a megállapításra jut, hogy Visinszkij csak a bizonyítás elmélet hibáinak leküzdése kapcsán, illetve tudomány módszertani szempontból említi a bírósági jogot. Nagy Lajos, Barát Lajos, Szabó András, Berényi Zoltán Névai ellenében szoltak, szerintük a törvénykezési jognak nincs önálló tudományos vizsgálati tárgya. Farkas József kiállt az önálló polgári eljárásjog mellett. Beck Salamon azt vetette az előadó szemére, hogy logikailag onnan indul el, ahová el kellene érnie, ti. a törvénykezési jog önállóságához. Látjuk tehát, hogy Névai 1961-es könyvében nem mondott igazat, a résztvevők többsége egyáltalán nem támogatta őt. Csak a hatalomhoz közeliek, pl. Szabó Imre – aki zárszavában kifejtette: a törvénykezési jog elvetése a burzsuá jogtudomány felé közelítené a jogtudományt – helyeselte Névai álláspontját..

³⁷ Névai, 1961. 23. p.

³⁸ Névai 1954. Jogtudományi Közlöny, 372.–377. pp.

³⁹ uo. 375. p.

⁴⁰ Skorka, 1954. 410. p.

⁴¹ Névai az 1954-es Jogtudományi Közlöny január–februári számában közzönte a törvényt. (Névai, 1954. 4–11. pp.) Igazságtalanok lennénk, ha nem említenénk, hogy Névai – igaz lábjegyzetben – a következőket is megjegyzi: „*Ez ti. a törvénykezési jog megjelenése – természetesen nem jelenti a büntető és a polgári eljárásjog egy jogágazatba való egyesítésének követelményét. ... A szocialista igazságszolgáltatás feladatainak és alapelveinek éppen a Bírósági szervezeti törvényben manifestálódó egysége mellett – az anyagi jogok különbsége folytán – a büntető és a polgári per egyes eljárási elvei és eszközei egymástól lényegesen eltérnek.*” (uo.)

⁴² Ajánjuk az olvasó figyelmébe Léderer Pál és munkatársainak kutatását (Léderer, 1977.) illetve Solt Pál által szerkesztett dokumentumválogatást.

⁴³ Javaslat a Bírői és az Államügyészi Akadémia új évfolyamának megszervezésére. MOL M-KS-276.f.96 cs. 26. öe.

⁴⁴ Az irat levéltári jelzete: MOL M-KS-276.f. 96.cs.15 öe. 150. old.

⁴⁵ Az irat levéltári jelzete: MOL M-KS-276.f.96cs. 18/2 öe. 156. old.

Vizsgálatunk a címben jelzett időszak büntetés-végrehajtása állományszervezési táblázatában szereplő, négy szinten elhelyezhető vezetőire terjed ki. A vizsgált időszak büntetés-végrehajtási szervezetének struktúrája az 1940-es évek végén jött létre, ekkor alakították ki az intézetek kétféle típusát, az országos végrehajtó intézeteket (a továbbiakban: végrehajtó intézet) és a megyei intézeteket, ez utóbbiakat főként az előzetes letartóztatás végrehajtása céljára. 1952-ben hozták létre az intézetek központi irányítására a büntetés-végrehajtás országos parancsnokságát. Az országos parancsnokság a tárgyalt időszakban 12 igazgatási-szervezeti egységgel rendelkezett, az országos intézetek száma szintén 12 (kiegészülve 3 egészségügyi intézménnyel), a megyei intézeteké pedig 17 volt. Elemzésünk alapját a tárgyalt időszakban a négy vezetői szinten tevékenykedő 113 vezető személyi anyagaiban tárolt információk képezik.

Felmérésünk a büntetés-végrehajtás korabeli felsővezetőire, az országos parancsnokokra (5 fő) és helyetteseikre (7 fő) (a továbbiakban: országos vezetők), továbbá az országos parancsnokság szervezeti egységeinek (főosztály, osztály, önálló osztály) vezetőire (34 fő) (a továbbiakban országos parancsnoksági vezetők), a végrehajtó intézetek parancsnokaira (29 fő), valamint a megyei intézetek parancsnokaira (38 fő) terjedt ki. Az adatfelvétel során megállapítottuk, hogy a jelzett időszakban 17 fő a vezetői beosztások közül töltött be. Így 10 fő a megyei intézeti parancsnoki beosztásból végrehajtó intézeti parancsnokká, 7 fő pedig intézetparancsnokból országos parancsnoksági vezetővé (2 fő országos vezetővé) lépett elő. Felmérésünk e vezetőket szakmai karrierjük utolsó beosztásában vizsgálta.

Az adatok felvételét a Bv. Országos Parancsnokság Személyügyi és Szociális Főosztályának munkatársai

Lőrincz József:

A büntetés-végrehajtási szervezet vezetői elitjének szelekciója a kései Kádár-korszakban 1970 – 1989

végezték, a személyi adatokat számszerűsítve továbbították feldolgozásra, amely így anonim természetű, nem igényelte az érintettek hozzájárulását. A számadatokat a vezetők előéletéhez, végzettségükhöz, valamint szakmai karrierükhöz, szolgálati viszonyuk jellemzőihez fűződően csoportosítottuk (lásd 1., 2., és 3. táblák).

A honi börtönügy utolsó fél évszázadának részletes, elemző feltárása még nem történt meg. Az e tárgyban megjelent – már jelentős számú – szakirodalmi munka szintetizálása, a szakmatörténeti következtetések levonása még várat magára. Munkánk ezért, a büntetés-végrehajtási elit kiválasztásának, tevékenységének követése 1970-től a rendszerváltozásig számos kérdésben hipotetikus. Elemzésünk első részében megkíséreljük a II. világháború utáni hazai börtönügy rövid történeti vázlatával bemutatni azt a társadalmi, politikai, gazdasági feltételrendszert, amely elvi és gyakorlati keretét kínálta a büntetés-végrehajtás működésének, és amely kirajzolta a vezetők tevékenységének lehetséges területét.